

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

33

In dit nummer oa

Verslag van een archeologisch experiment in Swifterbant

De ontdekking van Doggerland

Twee onthoofden in het Droevendal te Leeuwarden

Film, fotografie, feit en fictie in Zuid-Italië

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie en geassocieerde onderzoekers inzicht in recent of lopend onderzoek.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Henny Groenendijk, Hans Huisman, Lidewijde de Jong, Johan Nicolay, Bert Nijboer, Hans Peeters, Yftinus van Popta, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Hannie Steegstra, Sofia Voutsaki & Sarah Willemsen.

Redactie-coördinatie: Flip Kramer & Nina Schreuder

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzan Needs

Foto omslag: De reconstructie van de hut van Kampen (foto Riemke Scharff).
Zie artikel Stoop & Verbeek.

Website: ugp.rug.nl/Paleo-aktueel

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

Tel.: 050 363 6712

gia@rug.nl

© GIA.

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

Paleo-aktueel 33

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology

Groningen, 2023

Inhoud

VOORWOORD	
Sofia Voutsaki	VII
DE ONTDEKKING VAN DOGGERLAND: DE WETENSCHAPPELIJKE WAARDE VAN STRANDVONDSTEN	
Hans Peeters	1
DE MESOLITHISCHE STRUCTUUR VAN KAMPEN: WOONHUT, WINDSCHEM OF LUCHTKASTEEL?	
Dion Stoop & Carlijn Verbeek	9
EEN <i>SHELL MIDDEN</i> IN SWIFTERKAMP? VERSLAG VAN EEN ARCHEOLOGISCH EXPERIMENT	
Jos Kleijne, Hester Kamstra & Steven van Ens	19
MAATSCHAPPELIJKE DOELGROEPEN EN ACTIVITEITEN VAN HET PROJECT DE START VAN VEETEELT IN NEDERLAND	
Daan Raemaekers & Marie-France van Oorsouw	25
DE ROL VAN NIET-VOLWASSENEN IN OOSTERDALFSEN GEDURENDE DE TRECHTERBEKER- EN ENKELGRAFPERIODE	
Nina Schreuder	29
MAAK EEN VUIST ALS JE GEEN HAND HEBT. INCLUSIVITEIT IN (PRE)HISTORISCHE JEUGDROMANS	
Karla de Roest	39
SURVEYEN IN DE AS: EEN UNIEKE VELDVERKENNING OP TIMPONE DELLE FAVE	
Francesca Ippolito & Marcello de Vos	49
TOEVALSVONDST: EEN MENSELIJKE KIES OP EEN AKKER BIJ NOORDHORN, GEM. WESTERKWARTIER (GR.)	
Alexander Nicolai, Anna C. Moles & Michael W. Dee	57
‘MET DEN SWAERDE GEEEXECUTEERT ENDE VAN LEVENE TEN DODE GEBRACHT’ TWEË ONTHOOFDEN IN HET DROEVENDAL TE LEEUWARDEN	
Miranda de Wit & Marlies van Kruining	65

WAT IS ER GEBEURD? EEN INTERPRETATIE VAN DE SCHEEPSRAMP VAN DE 18E-EEUWSE KOOPVAARDER QUEEN ANNE	
Yftinus van Popta.....	71
FILM, FOTOGRAFIE, FEIT EN FICTIE IN HET POLLINO-GEBERGTE (ZUID-ITALIË)	
Peter Attema, Wieke de Neef & Antonio Larocca.....	81

Voorwoord

Dit nummer van Paleo-aktueel heeft lang op zich laten wachten, omdat het redactionele proces helaas veel onvoorziene vertragingen heeft opgelopen. Ik wil daarom beginnen met het bedanken van degenen die hard hebben gewerkt tijdens de laatste fasen: Nina Schreuder die de inspanningen heeft gecoördineerd, Hannie Steegstra die het hele manuscript zorgvuldig heeft nagekeken en Siebe Boersma die in eerste instantie verantwoordelijk was voor de lay-out en de illustraties, maar er gaandeweg nog taken bij heeft genomen. Zonder deze samenwerking zou u de Paleo-aktueel nu niet in handen hebben gehad...

Samenwerking is inderdaad een terugkerend thema in dit nummer: sommige artikelen presenteren de resultaten van een groot samenwerkingsproject met meerdere partners. Andere papers presenteren samenwerkingsverbanden tussen verschillende disciplines en specialisaties (archeologie, geschiedenis, koolstofradiostaalanalyse, bodemmicromorfologie, osteoarcheologie - om er maar een paar te noemen), of tussen archeologen en erfgoed specialisten. Andere papers zijn het resultaat van samenwerkingsverbanden van een andere aard, tussen onze studenten, promovendi, postdocs en stafleden. Als archeoloog, *you do not walk alone*.

Archeologie is aan het veranderen; het feit dat archeologisch onderzoek gebaseerd is op samenwerking is een teken van innovatie en vitaliteit van het vakgebied. Samenwerking zal in de toekomst nog noodzakelijker worden; we zijn ons allemaal bewust van het veranderende politieke en financiële klimaat in Nederland dat een grote impact zal hebben op het hoger onderwijs en onderzoek. Daarom zal samenwerking binnen en buiten het GIA, met onderzoeks- en maatschappelijke partners - of dat nu erfgoed specialisten of commerciële bedrijven zijn - de komende jaren steeds belangrijker worden. Paleo-aktueel speelt een belangrijke rol in dit proces, omdat het ons onderzoek promoot en een open uitnodiging is voor iedereen die geïnteresseerd is in archeologisch onderzoek om samen te werken of een bijdrage te leveren.

Sofia Voutsaki,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

Surveyen in de as: een unieke veldverkenning op Timpone delle Fave (Zuid-Italië)

Francesca Ippolito & Marcello de Vos¹

Al vanaf het jaar 2000 voert het Groningen Instituut voor Archeologie (GIA) op onregelmatige basis onderzoek uit naar de proto-historische site Timpone della Fave in de regio van Frascineto, Calabrië (fig. 1). Ondanks dat de site, gelegen op een rotsachtige heuvel, normaliter bedekt is met dichte vegetatie, heeft dit onderzoek voornamelijk plaatsgevonden in de vorm van veldverkenningen. De hoge vondstdichtheid van de vindplaats zorgde er namelijk voor dat ook bij minimale zichtbaarheid materiaal verzameld kon worden. Als onderdeel van het Raganello Archaeological Project (RAP) hebben verscheidene onsystematische surveys uitgewezen dat de heuveltop intensief gebruikt is in de finale bronstijd en vroege ijzertijd. Deze periode gaat net vooraf aan de Griekse kolonisatie in de regio, maar is tot op heden slecht begrepen door een gebrek aan vindplaatsen met continue bewoning in deze beide fasen. Momenteel voert het GIA een nieuw onderzoeksproject (2018-2023) uit naar nederzettingen in Noord-Calabrië die wel archeologische resten uit deze transitieperiode bevatten, waaronder Timpone della Fave.

In de zomer van 2021 werd het veldwerk in het kader van dit project herstart na een onderbreking vanwege de COVID-19 pandemie. Het bleek dat de gehele heuvel van Timpone della Fave door een grote natuurbrand was getroffen, waardoor het oppervlak van de vindplaats voor het eerst in de onderzoeksgeschiedenis helemaal was blootgelegd. Dit resulteerde in unieke zichtbaarheidsomstandigheden en stimuleerde het opzetten van een nieuwe veldverkenning over een groter gebied van de heuvel. In dit artikel zullen wij de eerste resultaten van deze recente

onderneming presenteren en ingaan op zowel de methodologische als archeologische implicaties die hieruit voortkomen.

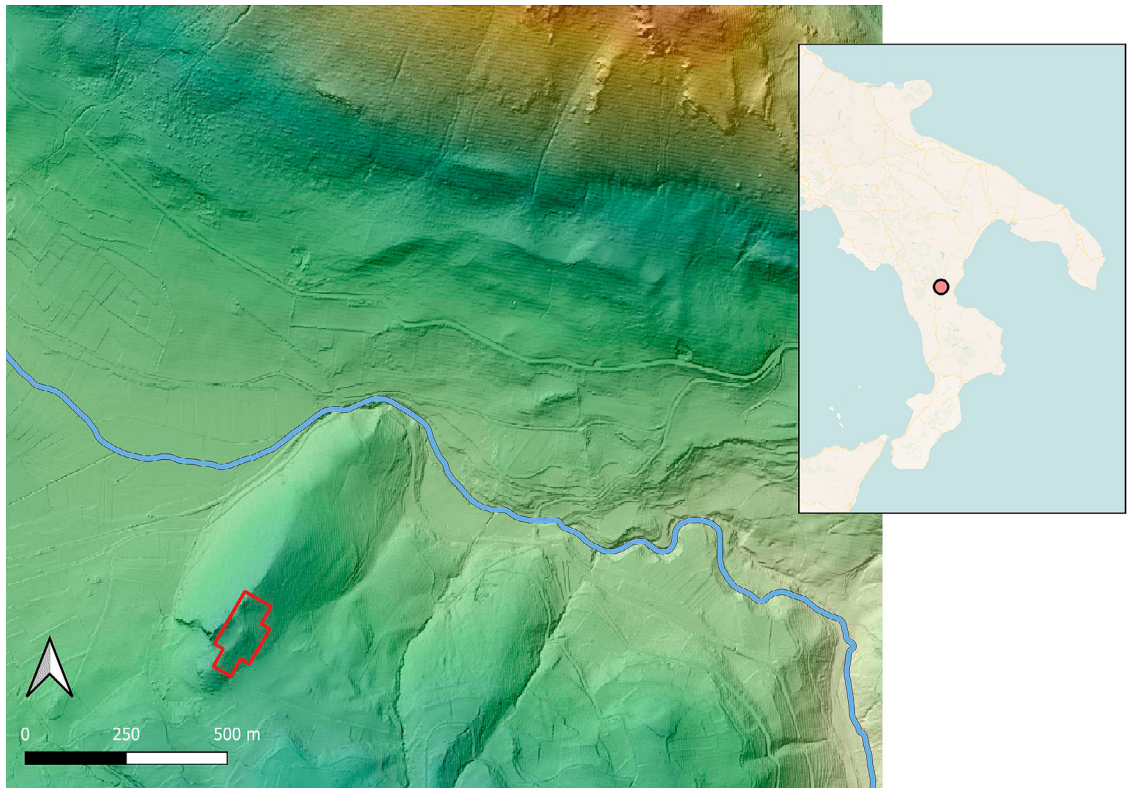
Context van het onderzoek

De archeologische vindplaats op de heuveltop van Timpone della Fave werd in 1999 ontdekt door de speleoloog Antonio Larocca. Na kennisgeving van deze ontdekking aan archeologen van het GIA in het volgende jaar werd een onsystematische veldverkenning uitgevoerd. Deze wees uit dat op de heuveltop inderdaad een archeologische site ligt en wel met materiaal uit de periode van de late bronstijd en vroege ijzertijd (zie tabel 1 voor chronologie). In 2013 werden wederom onsystematische verkenningen uitgevoerd om een beter beeld te krijgen van de ruimtelijke kenmerken van de vindplaats. Hiervoor werden de concentraties van gebakken leem (afkomstig van hutwanden) en opslagvaten, zogenaamde *dolii cordonati* (fig. 2), ingemeten. Eveneens werd in deze campagne de omtrek van de vindplaats in kaart gebracht, welke op dat moment gelimiteerd leek te zijn tot de komvormige top van de heuvel.

Tabel 1. Chronologie van de verschillende periodes.

Periode	Jaartallen (voor Christus)
Vroege kopertijd	3500-2800
Midden kopertijd	2800-2400
Late kopertijd	2400-2200
Vroege bronstijd	2200-1700
Midden bronstijd	1700-1300
Late bronstijd	1300-925
Vroege ijzertijd	925-725

Fig. 1. Locatie Timpone delle Fave (kaart M. de Vos, RUG/GIA).

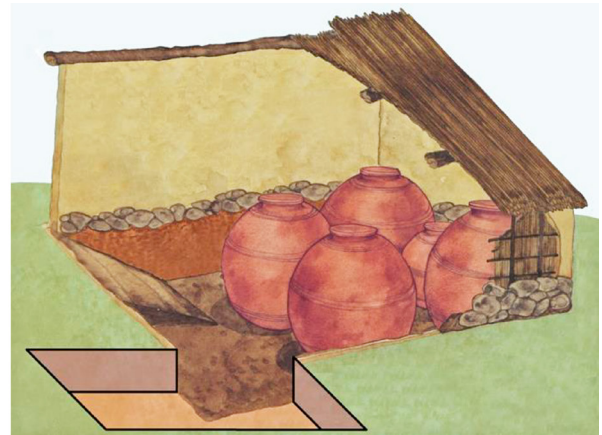

De aanwezigheid van scherven van zogenaamde *dolii cordonati* was een verrassing: dit type opslagvat, van origine afkomstig uit het Egeïsche gebied, komt maar in een select aantal van belangrijke nederzettingen in de regio voor. Deze vaten zijn erg groot en diende vermoedelijk voor opslag van primaire goederen bestemd voor herdistributie. Dit type aardewerk wordt daarom ook wel gezien als kenmerk voor de schaalvergroting binnen de economie en een complexere sociaaleconomische organisatie. De bekendste context waaruit dit type aardewerk bekend is, is de vindplaats Broglio di Trebisacce gelegen aan de rand van de kustvlakte van Sybaris. Hier zijn enkele *dolii cordonati* in situ aangetroffen in een speciale opslagfaciliteit binnen een nederzetting (fig. 2). De opgravers concluderen dat een dergelijke grootte van opslagcapaciteit, die de

zelfvoorzienende behoefte overschrijdt, aangeeft dat er sprake was van verzameling en herdistributie binnen de gemeenschap en dat dit toe te schrijven valt aan groeiende sociaal-politieke complexiteit in de samenleving. Timpone delle Fave is tot nu toe de meest landinwaards gelegen vindplaats waar *dolii cordonati* zijn aangetroffen, wat maakt dat de vondst van dit type aardewerk des te bijzonderder is.

In 2019 is opnieuw een survey uitgevoerd op de vindplaats. Om met meer nauwkeurigheid de verspreiding van vondstmateriaal te kunnen vaststellen, is ditmaal gekozen voor een systematische survey met 100% dekking. De intensieve methodiek beperkte de capaciteit van de kartering tot een klein gebied. Om deze reden is gekozen voor een grid van 90 bij 30 meter op de top van de heuvel, waar voorheen de meeste materialen

Fig. 2. *Dolii cordonati* scherf (foto: F. Ippolito, RUG/GIA) en de opslag faciliteit gevonden in Broglio di Trebisacce sector B oost (bron Tenaglia 1994).

werden aangetroffen. Hetzelfde terrein is in dit jaar ook met een magnetometer gekarteerd, in de hoop hutten of ovens te detecteren. Het resultaat van de campagne was een totaal van 606 vondsten, waarvan een klein aantal is geselecteerd voor verder onderzoek. Tevens duidt de geofysische data op de aanwezigheid van een mogelijke oven. Het materiaal bevatte ook nu fragmenten van *dolii cordonati* en wees wederom op een bewoningsfase aan het einde van de bronstijd en in de vroege ijzertijd.

Een nieuwe survey onder unieke omstandigheden

Na twee jaar onderzoeksstilte in 2019 en 2020 ten gevolgen van de pandemie, werd in de zomer van 2021 de vindplaats wederom bezocht voor geo-prospectie. De nadruk lag deze veldwerkcampagne echter op het opgraven van andere vindplaatsen, te noemen RB228 en Monte San Nicola, en verder onderzoek op de vindplaats was behalve de kortdurende metingen niet gepland. Een plotselinge en onverwachte gebeurtenis bracht echter verandering in deze planning; gedurende de veldwerkperiode brandde de volledige heuveltop van Timpone delle Fave af. Dit betekende dat de vindplaats voor het eerst in de onderzoeksgeschiedenis niet overgroeid was met vegetatie en dus onder goede zichtbaarheidsomstandigheden

gesurveyed kon worden. De condities werden vervolgens nog beter, toen in de dagen kort na de brand er hevige regenval volgde. Niet alleen was de vegetatie nu verdwenen, maar ook was de aardoppervlak nu helemaal schoongespoeld. De unieke omstandigheid die hieruit volgde liet geen andere keus dan opnieuw een veldverkenning uit te voeren op de vindplaats.

Om optimaal te profiteren van de mogelijkheden die de brand en de regen gecreëerd hadden, werd er voor gekozen om het onderzoeksgebied van de survey substantieel uit te breiden. In plaats van 1625 m², besloeg het nieuwe grid een tien keer zo groot oppervlak van in totaal 16250 m². Zodoende werden behalve de top van de heuvel, ook de flanken ervan onderzocht. Dit bood niet alleen de mogelijkheid om context te geven aan de reeds bekende vondstconcentraties maar ook om te controleren of de focus van ons onderzoek op de top van de heuvel tot vertekende resultaten leidde. Omdat de tijd beperkt was – het voorval van de brand vond plaats aan het einde van de veldwerkperiode – werd gekozen voor een maaswijdte van 25 x 25 meter en een dekking van 40%. De grote hoeveelheden materiaal die onder deze omstandigheden aan het licht kwamen leidden tevens tot de beslissing om alleen diagnostisch materiaal te verzamelen.

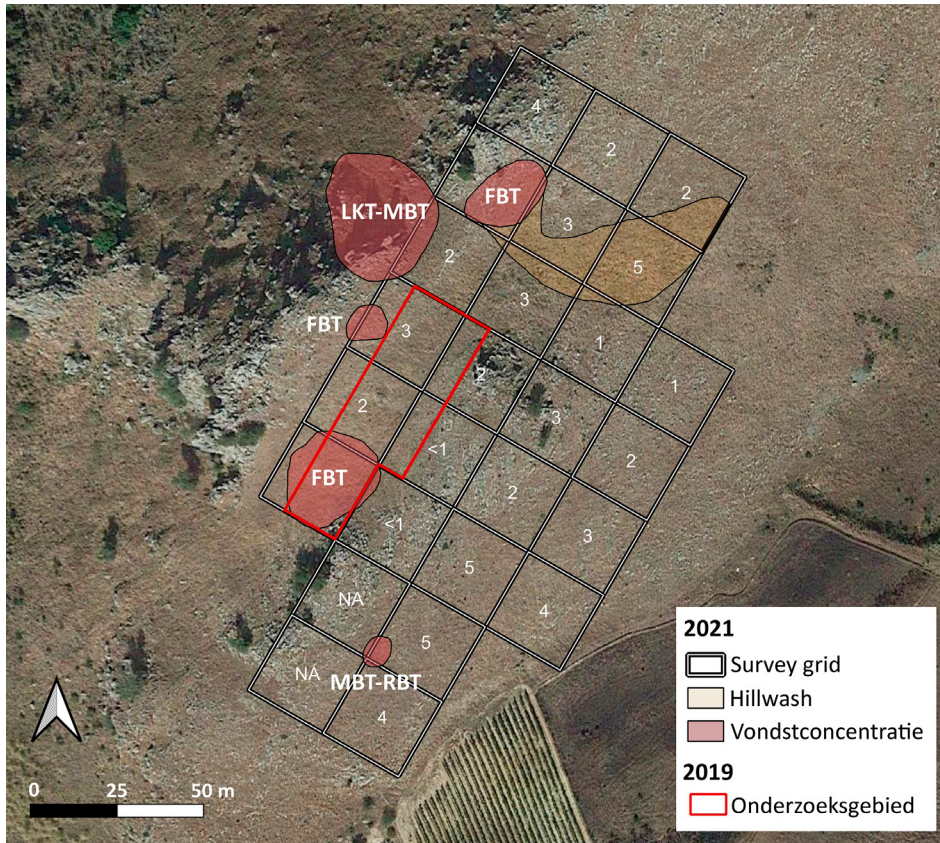
Fig. 3. Timpone delle Fave na de brand met regenwolken op de achtergrond (foto M. de Vos, RUG/GIA).

Resultaten

De survey leverde een grote hoeveelheid aardewerk op. In totaal zijn er circa 500 vondsten verzameld, bestaande uit diagnostische aardewerkscherven en stukken huttenleem. Onverwacht was echter de verspreiding en datering van het aangetroffen materiaal. Naast de vondstconcentraties uit de finale bronstijd op de top van de heuvel, zijn nu ook concentraties aangetroffen op de hellingen van de heuvel die dateren uit verschillende perioden fasen tussen de late kopertijd en finale bronstijd en de Romeinse tijd.

Op de zuidoosthelling van de heuvel bevindt zich een kleine maar scherp begrensde concentratie van materiaal uit de midden en recente bronstijd. Deze is gelegen op een smal natuurlijk terras, gevormd door de rotsbodem. Verder noordelijk, onderaan de oostelijke helling, is een grote verspreiding van Romeins materiaal aangetroffen. De dichtheid van de vondsten in dit gebied was relatief laag maar het is duidelijk dat in dit specifieke gebied Romeinse activiteit heeft plaatsgevonden (elders op de heuvel is materiaal uit deze periode afwezig). Het vroegste materiaal dat is aangetroffen werd

Fig. 4. Overzicht van survey grid van 2021, de vondst concentraties en het oude onderzoeksgebied (figuur M. de Vos, RUG/GIA).

gevonden op een open plek aan de noordwestkant van de heuvel. Deze locatie is opvallend omdat dit de enige onderbreking is in de verder doorlopende rotskam en er vanaf hier uitzicht is op de gehele vallei van Frascineto. De vondsten die hier zijn gedaan hebben een brede chronologisch verspreiding; ze dateren uit de late kopertijd, vroege bronstijd en het begin van de middenbronstijd.

De reeds bekende aanwezigheid van een bewoningsfase uit de finale bronstijd is met de nieuwe resultaten ook uitgebreid. Zoals zichtbaar is in figuur 4, werd de voornaamste bewoning uit deze periode in eerste instantie op de zuidwestkant van de heuvel geplaatst, in een relatief vlakke kom tussen twee rotsformaties. De huidige

veldverkenning bevestigt deze concentratie, maar heeft tevens een tweede grote concentratie van materiaal verder noordelijk aan het licht gebracht (fig. 5). Deze is gelegen op een natuurlijk terras tegen een rotswand en bevatte een hoge dichtheid aan *dolii cordonati*. Lager op de helling is een grote waaier van materiaal aangetroffen die afkomstig lijkt te zijn van deze concentratie. Hier werden eveneens veel fragmenten van *dolii cordonati* gevonden. Ten slotte lijkt er een verband te zijn met een terrasserings over de noordoosthelling, die onder meer op basis van een met een drone gemaakt hoogtemodel herkend kan worden (fig. 6). Vermoedelijk heeft zich in dit gebied een opslagfaciliteit bevonden.

Fig. 5. Foto van noordoostelijke finale bronstijd vondstconcentratie zoals aangetroffen in de veldverkenning van 2021 (foto F. Ippolito, RUG/GIA).

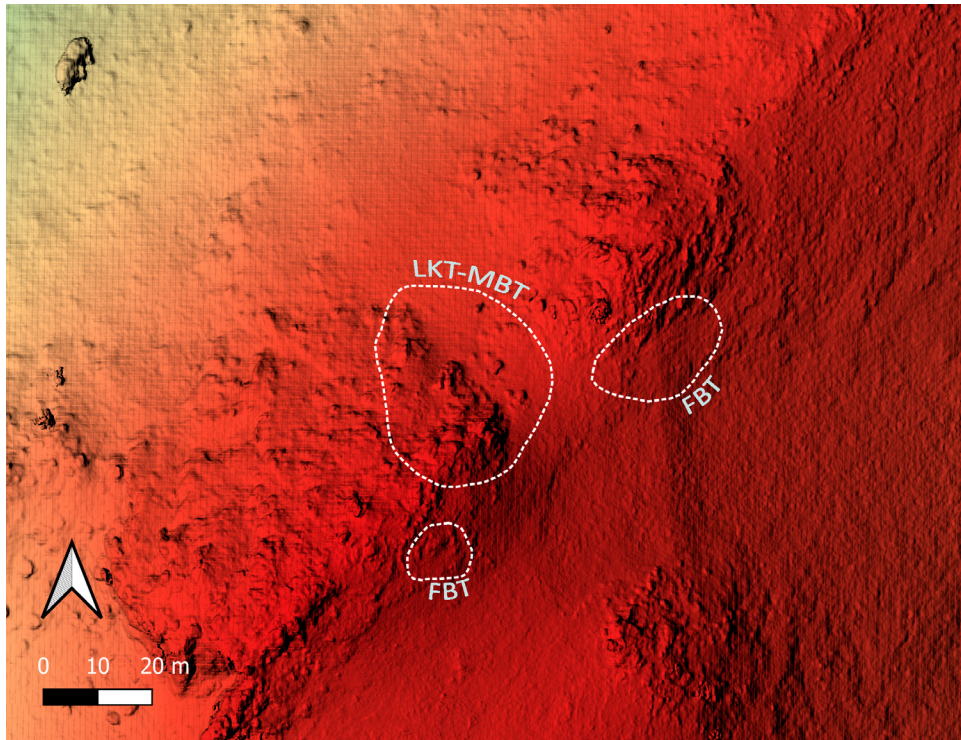

Eerste conclusies

De resultaten van de veldverkenning in 2021 waren verrassend. De vondstconcentraties uit de periodes van voor de late bronstijd waren tot op heden nog niet bekend en de bewoningsduur van de nederzetting is daarmee enorm vergroot. Dit heeft met name te maken met de uitbreiding van het onderzoeksgebied. De vondstconcentraties uit de vroegere periodes, van voor de late bronstijd, zijn namelijk hoofdzakelijk op de flanken van de heuvel aangetroffen. De beperkte omvang van het onderzoeksgebied van de voorgaande

verkenningen heeft dus tot een vertekend beeld geleid. Door hoofdzakelijk de top van de heuvel te onderzoeken, werd jarenlang verondersteld dat de nederzetting enkel aan het einde van de bronstijd en het begin van de ijzertijd bestond, terwijl de levensduur in werkelijkheid meer dan een millennium beslaat. De zichtbaarheid heeft daarom een belangrijke rol gespeeld in dit proces. De kleinere concentraties op de moeilijk begaanbare hellingen van de heuvels met hoge vegetatie zijn lastig te bereiken en te herkennen, en konden zodoende

Fig. 6. De vondstconcentraties in het noordoost kant van het onderzoeksgebied in de context van het reliëf. DEM op basis van photogrammetrisch model van drone foto's (figuur M. de Vos, RUG/GIA).

tijdens de eerdere onsystematische verkenningen van de gehele heuvel niet worden belopen.

Een bijzonder resultaat is dat er materiaal uit de late kopertijd en vroege bronstijd is aangetroffen. Vindplaatsen uit deze periode komen in de onderzoeksgebied enkel in grotten voor, wat maakt dat Timpone delle Fave de eerste openlucht context is. Dit biedt een nieuw inzicht in de bewoning van het gebied gedurende deze periode, door aan te geven dat buiten de grotten in het gebied ook bewoning is geweest.

Hoewel de rijkdom aan vondsten die voort zijn gekomen uit de nieuwe veldverkenning van grote waarde is voor het onderzoek naar de vindplaats en de regio, heeft het verschil in resultaat ten opzichte van de eerdere verkenningen ook vragen opgeroepen. Wat betekent het verschil in resultaten dat bij goede zichtbaarheidsomstandigheden naar voren kwam voor de andere vindplaatsen in het gebied waar normaliter ook weinig van het

oppervlakte te zien is? Missen we bij dergelijke vindplaatsen eveneens een groot deel van de informatie? En hoe heeft deze vertekening invloed op ons huidige begrip van de nederzettingen in de regio in de bronstijd?

Of andere, gelijksoortige vindplaatsen eveneens een langere bewoningsduur hebben gekend valt lastig te controleren. De omstandigheden waarvan we hier gebruik hebben kunnen maken zijn incidenteel en de kans dat een dergelijke situatie zich voordoet tijdens een veldwerkcampagne in het gebied is erg klein. In ieder geval heeft deze unieke kans ons een nieuw inzicht geboden; de informatie die we uit vindplaatsen met suboptimale zichtbaarheidsomstandigheden halen kan een vertekend beeld geven. Het is daarom raadzaam om nogmaals kritisch te kijken naar ons huidige archeologisch bestand van de regio en de condities van veldverkenningen serieus te nemen als het gaat om de betrouwbaarheid van de chronologie.

Vervolgonderzoek

Naar aanleiding van de resultaten van de veldverkenning van 2021 zullen er in de zomer van 2022 proefsleuven worden gegraven. In eerste instantie zal gekeken worden naar de noordoostelijke concentratie uit de finale bronstijd en de aangrenzende terrasserings. Er is gekozen voor deze locatie omdat de context relatief onverstoord lijkt en er daardoor mogelijk nog een gedeeltelijk intacte stratigrafie aanwezig kan zijn. Daarnaast zal de ook de nabijgelegen concentratie met materiaal uit de late kopertijd tot midden bronstijd worden aangesneden. Deze locatie is interessant voor opgraving vanwege de datering; gezien dit binnen de regio de enige openlucht context uit de late kopertijd en vroege bronstijd betreft is verder onderzoek hiernaar uiteraard wenselijk.

Dankwoord

Wij bedanken degenen die ons toestemming hebben gegeven om deze vindplaats te bestuderen: Prof. P. Attema en Dr. M. van Leusen, de eigenaar van het land: F. de Nigris, Simone Marino en F. Spadolini van de Soprintendenza, de lokale deskundigen van het gebied: A. Larocca en D. Gioia, de Burgemeester van Frascineto: A. Catapano en de studenten van het GIA die hebben bijgedragen aan de veldverkenningen in de 2019 en 2021.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, m.marcello.de.vos@rug.nl, f.ippolito@rug.nl.

Surveying through the ashes: a unique fieldwalking survey at Timpone delle Fave (Southern Italy)

Since the year 2000, the proto-historic site of Timpone delle Fave (Calabria) has been investigated within the framework of the Groningen Raganello Archaeological Project. Even though it is normally covered with dense vegetation, until recently the site had only been investigated through fieldwalking surveys. During the fieldwork campaign of 2021, a unique opportunity presented itself when a natural fire cleared the entire hilltop of vegetation. In the following days, a large part of the hilltop was systematically surveyed. This yielded remarkable new results; occupation appeared to be spread over a much larger area than originally thought, and several new phases were recognized. These new insights add to our knowledge of the site, but also point to biases caused by visibility and landuse. In this paper, we present the preliminary results of the survey and briefly consider the implications of how these unique circumstances caused different results compared to earlier surveys.

Literatuur

- Attema P.A.J., G.J. Burgers & P.M. van Leusen, 2010. Regional Pathways to complexity. Settlement and land-use dynamics in early Italy from the bronze age to the republican period, Amsterdam, 82-89.
- Van leusen P.M. & F. Ippolito, 2021. Tracing the Final Bronze Age–Early Iron Age transition. Groningen Institute of Archaeology settlement excavations in the Sibaritide (2018-2019), *Palaeohistoria* 61-62 (2019-2020), (Groningen: University of Groningen Press).
- Ippolito F., 2016. Before the Iron Age: The oldest settlements in the hinterland of the Sibaritide (Calabria, Italy). PhD Thesis, University of Groningen.